

BIOGRAFÍA DE MANUEL LUGRÍS FREIRE

Manuel Lugrís Rodríguez

A personalidade de Manuel Lugrís Freire representa, dentro do amplo segmento galeguista, cultural e político do período tardorrexionalista de finais do século XIX e principios do XX, unha figura chave na transición que leva a formular os principios ideolóxicos harmonizadores do nacionalismo posterior e que, tras a paréntese da ditadura franquista, vai ocupar un lugar determinante na política galega actual. Vincúlase coa mellor tradición, leiga e republicana e tivo, como norte indiscutible, a dignificación e normalización da lingua unida á defensa de Galicia e da xente que a habita, as tradicións, os costumes e, mesmo un etnicismo, aberto e solidario, como cerne da existencia do país como tal.

A súa importancia non deriva tanto das bases teóricas que poidan extraerse das ideas, senón desa praxe aplicativa que propón en moitos dos actos que protagonizou na súa vida dedicada totalmente, en tempo e espazo, á causa da autoidentificación galega como obxectivo último e irrenunciable. Autoidentificación que se define en todas as facetas da vida, tanto no mundo da cultura como no eido social e tamén persoal, estando a facer constantemente desta dualidade, complexa co concepto de nación definida, unha constante evidente en todas as súas manifestacións: pensador, polemista, escritor, bardo, político e sindicalista. Así, os fundamentos da “conversión” ao nacionalismo na súa xuventude, como el poeticamente nos conta nun dos seus textos máis lúcidos, “Os Primeiros Versos”, son case panteístas e embébenos desa compoñente materialista que, ao mesmo tempo, supón a apelación permanente a unha ética vital de profundo sentido transcendente. Cando relata que

[...] no mes de Nadal do 1.880 camiñando polo quinteiro que dende Oleiros leva ó porto de Santa Cruz, fronte de A Coruña, escoita os sons dunha gaita tocada por un fato de rapaces que homenaxeaban ó músico Marcial del Adalid [...]

E remata a narración:

[...] púxeme a olla-lo panorama nocturno que tan en carácter achábase no meu espírito. As sombras comezaban a correrse polo val, mais aínda puiden ve-la Torre de Hercules no oeste e, no sur, a aldea de Carral. Nesto volvía da foliada o gaiteiro Chinto, amigo meu que, ó pasar por diante da pousada, froreaba unha valente muiñeira. Senteime a escribir, fixen os primeiros versos da miña vida e logo quedei amorroñido... durmido. Cando espertei vin con sorpresa que os versos estaban feitos na agarimosa lingua galega.

Neste inocente texto, que parece sacado das liñas máxicas dun pintor primitivista pola súa sinxeleza e transparencia, latexa ese desexo interior identificativo do que par-

ticipa desde a nenez en Sada, a beber no protagonismo do devir diario das vítimas da vida: mariñeiros, labregos e todos aqueles que conforman, dalgún xeito, o pequeno mundo do pobo que se manifesta acotío arredor seu, aquela situación social que ten unha denominación propia: dependencia externa do país, e o convencemento de que a solución a todos os problemas está en asumir cotas de decisión e, polo tanto, a dispoñer dos recursos propios sen inxerencias alleas. Esta idea central estará presente tanto na súa poesía coma no seu teatro, contos, relatos etc. É, en suma, a síntese, quizais un tanto difícil de sistematizar, do seu ideario humano e político e que escorre, permanentemente, na súa obra literaria.

Nace na cidade de Sada, entón soamente vila, sendo fillo de Manuel Lugrís e Socorro Freire, o día 11 de febreiro do 1863, nunha casa da praza de San Roque, no seo dunha familia oriúnda da zona de Dexo e Mera, con estadía temporal no barrio de Fontán por parte do seu avó, da casa dos Caxigal que renderan “bos traballos a El Rei” xa en tempos da dinastía dos Austrias, como testemuñan antigos atados familiares, téndose el como do avoengo da casa de Andrade, seguramente máis nas arelas de fantasía integradora que na propia realidade que estaba a sobordalo naquel ambiente deprimido e de reducido espazo que o esgota psicoloxicamente. Así pois, non é de estrañar a súa emigración a Cuba. Máis como exercicio de liberación íntima que por necesidade perentoria. O pai fora asentador do sal no pósito de Sada, o que perdera xa na época en que nace Manuel, co que o estado económico da familia se resente, aínda que non representa unha imperiosa carencia de cubrir o máis básico e así pode rematar os estudos primarios, xa co domicilio familiar na parroquia de Soñeiro e conseguir o seu primeiro emprego como escribán no veciño concello de Oleiros, ao que se despraza diariamente a pé. Aquí é onde ten o seu bautismo de letras, na quedanza e silencio da ridente campiña mariñá. Foi pouco tempo denantes de tomar posesión do seu posto de traballo, concretamente en novembro do 1880, cando dá por rematado as “Nociones Generales de Mitología”. Obra autógrafa escrita en castelán, xa que logo aínda non se producira o seu camiño de Damasco galeguista que referenciamos anteriormente. Neste opúsculo atopamos unha declaración tácita de certo interese relixioso que raramente se manifestará no futuro. Así di na introdución:

Mitología es la ciencia que trata de los mitos y religiones antiguas, ó sea, la historia de los dioses y héroes fabulosos, adorados por los pueblos hasta que la luz del Evangelio vino a disipar las tinieblas de la ignorancia.

Pouco tempo despois ten lugar o acontecemento descrito no seu relato “Os primeiros versos” e xa é difícil atopar no futuro algunha composición que non sexa na nosa fala. Quizais unhas estrofas burlescas e de vitriólico humor, tituladas “A Celita” nas que deplora a condición de galego do toureiro e que non foron publicadas, conservándose soamente por tradición oral.

Marcha para o Caribe no ano 1883, dentro da breve e tranquila paréntese entre guerras, recente aínda a chamada Paz de Zanjón, que puxera fin á Guerra dos Dez Anos, entre a nostalxia e o profundo amor á súa nai, do que se fai eco en moitas composicións dos seus primeiros poemarios. Cando arriba á “Perla de las Antillas” séntese transportado a outro mundo. A cidade luminosa, a melura das súas xentes, o ambiente cosmopolita e as enormes contradicións entre os galegos residentes, crean en Lugrís un profundo sentimento de autoafirmación patriótica e arelas, cada vez máis ardidias, de redención. Reclamado polo seu irmán Plácido, que emigrara anos antes e que non retornará xamais a Galicia, pois morre na illa en 1927, co que ten bastantes concorrencias e tamén diverxencias de carácter encontrado, como moitos outros dos nosos devanceiros, na análise e conceptualización sobre a verdade da súa Terra. Porén, manterá sempre unha liña de amor fraterno explícito con el como pode colixirse a través de varios poemas, así como do conto “A Espada do Fidalgo”, que lle dedica con total devoción. Na Habana colonial atópase, de súpeto, coa miseria dos fracasados, coa vilanaxe dos que fixeran cartos, co mundo da cultura con todas as reivindicacións que foran as súas angueiras agochadas na incompreensión e na impotencia que o apremen en Galicia pero que agora, xorden vigorosas na esperanza de se realizaren. Aquel mosaico de xentes constitúe o seu primeiro cruxol de realidades que máis tarde tratará de plasmar nos dramas de costumes, facendo unha translación virtual do xeral ao particular da vida en Galicia.

A súa actividade pública dá comezo nada máis chegar. Colabora, de inmediato en *El Eco de Galicia* que dirixe Waldo Álvarez Insua publicando, sobre todo, poesía, como a súa primeira composición “Nostalxia” e tamén a novela curta “O Penedo do Crime”, co alcume de L.U.Gris, téndose noticia por este medio comunicativo, da lectura da obra teatral *A Costureira d’Aldea*, comedia de costumes en verso octosilábico dun só acto, con certo aire reivindicativo, escrita en colaboración co seu irmán Plácido e tamén asinada co devandito pseudónimo de L.U.Gris, que tiña pensado levar á escena pola Sección de Declamación do Centro Galego, o que finalmente non sucede chegando soamente aos ensaios. Mais si consegue que sexa representado o seu propósito lírico-dramático, *De Galicia a Lavapiés* como resposta a un esperpento literario que co mesmo título invertido, estaba a pór en ridículo a idiosincrasia e o carácter dos galegos. Traba amizade con Curros Enríquez, figura que trata en varias composicións do poemario *Soidades*, publicado na Habana en 1894 e prologado polo propio Curros, a súa ópera prima literaria que contén a composición “Eu son galego”, moi celebrada entre os coetáneos da colonia, transposición dun ronsel de sentimentos espontáneos que se están a sementar dentro del nos versos que se desenvolven nas páxinas do libro. Versos que van espaxando a configuración do microcosmos que se enceta na casa de Soñeiro, deixada alén do mar, e que remata nas ilusións daquel fato de emigrados que forman a súa entraña patriótica na illa caribeña. Aos que, por certo, non esquece á hora de publicar, xa que logo, deixa cons-

tancia na tapa do libro de que a metade do produto líquido da venda, a un prezo de 80 centavos cada número, destinárase á Sociedade Galega de Beneficencia.

A actividade en Cuba é referencial e decisiva na súa constitución persoal e formativa. Dirixe o seminario *Galicia Moderna* en unión de José Novo García e logo é cofundador da revista *A Gaita Gallega*, que “repinica muiñeiras, fandangos e alboradas, unha vez ó mes” e que ve a luz o 5 de xuño de 1885 co traballo “O noso pensamento”, no que fai unha declaración de principios de certo nacionalismo primixenio, sendo a primeira publicación que se publica na nosa lingua enteira. Mantén algún tempo despois, unha forte polémica con implicacións, mesmo de tipo ideolóxico, a partir de desacordos internos con Ramón Armada Teixeira, o outro cofundador, que o leva a abandonar a publicación que xa non volve a acoller nas súas páxinas ningunha colaboración máis de LUGRÍS até a desaparición definitiva en 1889. Por outra banda, participa, case de xeito anguriente, en toda actividade ou manifestación pública da comunidade galega. Escribe incesantemente, acode ao precario campo sindical daqueles tempos, toma parte en conferencias, calquera tipo de acto de difusión, teatro, poesía etc. Esta entrega ao campo da cultura ten o seu recoñecemento aos poucos meses da súa estadía en Cuba. Así, en febreiro de 1884, foi nomeado vogal da Xunta Directiva do Centro Galego, e días máis tarde socio honorífico do Liceo Artístico e Literario de Regla e do Casino Español de Guanabacoa, así como foi tamén membro da primeira xunta directiva da Agrupación Aires da miña Terra, e vogal da Sección de Instrución e Socio de Mérito.

Na vida diaria intégrase enteira na sociedade cubana. A sucesiva correlación de distintos destinos laborais, está perfectamente notificada no caderno de apuntamentos que atende de xeito extremadamente rigoroso. Non só cos galegos residentes procura contacto. O amplo espectro racial que se desenvolve en Cuba naqueles anos de boandanza económica, aducen a LUGRÍS a unha serie de heteroxéneas relacións humanas que arrequecen constantemente a súa análise crítica da humanidade e das interaccións de sentimentos e acenos de identidade que se producen entre os diversos pobos. Así comprende que nas reaccións básicas pouca diferenza hai entre uns e outros. Digna de salientarse é a súa amizade con Zao, ao que el aludía en ton festivo denominándoo “El chinito del Malecón” ao que o asiático, indefectiblemente, respondía en idéntico ton: “Malecón lo selá tu padle”, propietario dunha daquelas tendas tipo abarrote que tanto proliferaban entón na Habana, e co que mantivo unha longa e cordial amizade da que decote conservou a memoria e da que gardaba lembranzas moi positivas. O anecdotario festivo que transmitía en ocasións era curioso e revelador da comenda que chegara a xerarse entre os dous. Aquel establecemento é lugar de reunión con persoeiros da cultura, amigos ou simplemente coñecidos, entre os que se atopa Manuel Curros Enríquez. Aquí proponlle levar a cabo a homenaxe que a Asociación Aires da Miña Terra quere renderlle e que o poeta considera desproporcionada pero á que asente baixo a teimuda insistencia de LUGRÍS que, por outra banda, como dirixente da devandita asociación é o principal pro-

pulsor da iniciativa, que se concreta no acto multitudinario celebrado o día 10 de marzo do 1894 cun orixinal e festivo menú, mesmo por el composto a xeito de enredo, que entre outras cousas imposibles, por unha simple cuestión de distancia xeográfica, contiña: “ostras da Ponte San Paio”, “capóns da Cruña” e “fresóns de Santa Marta de Ortigueira”, amais doutra ducia de pratos de parella catadura que fan as delicias churrusqueiras dos asistentes.

O seu irmán Plácido capacítalo para exercer de contable, e adquire unha sólida formación que sería máis tarde o seu medio de subsistencia para o resto da vida. Así consegue, ao pouco de chegar, traballo na casa de Freixas e, consecutivamente, nas de Otamendi Amiel, Fernandez Gonzalez y Cia, Urisandi Alvarez e, por último, na empresa de Inclán, desenvolvendo unha positiva actividade laboral, xa que o único motivo dos numerosos trocos de emprego era a teima por obter mellores emolumentos, que necesita para manter a súa faceta dedicada ás letras, tanto no eido teatral como na poesía. Así é recoñecido por Curros na “Carta Prólogo”, xa mencionada antes, ao seu primeiro libro *Soidades*. Di o poeta de Celanova: “... hame sorprendido en hombre tan por necesidad dedicado como usted a trabajos completamente ajenos a las bellas letras...” , e segue máis adiante “... ignoraba su decidida pasión por la poesía y que, en medio de la fatiga intelectual que han de producirle forzosamente sus quehaceres comerciales...”, o que vén confirmar a intensa actividade que desenvolve Lugrís aos seus trinta anos e que se compensa co grande éxito acadado pola obra entre a colonia galega. Este primeiro libro que consta de 28 poemas, dedícallo á súa nai e contén o poema “Resposta” que é unha especie de homenaxe que lle ofrece a Curros polo prólogo que este lle escribe, así como outra composición dedicada á súa irmá Isolina que reside na Coruña e a quen lle ten un especial cariño na distancia.

Tamén en Cuba espertan os seus máis íntimos sentimentos. A doce fermosura das crioulas, a embriagadora luxuria verdecente do trópico e o sentido lúdico da vida, provocan os seus primeiros amores e así casa con Concepción Orta Iglesias, unha moza, apenas una nena; beleza nativa da que se namora un día na claridade fecunda do Malecón e á que lle dedica unha composición sen título en *Soidades*, que desenvolve un cadro de perfección no que, seguramente, hai moito de aditamento do enxeño do autor. Esta relación rematará traumáticamente no ano 1899, xa de retorno en Galicia cando morre a esposa, feito que proxectará a súa transcendencia sobre Lugrís durante o resto da vida pairando no seu interior como unha estadea resucitada de cando en vez e ser causa de profundas depresións ao longo dos anos. Nin o nacemento da súa filla Socorro (1897), aquecido pouco antes, nin o reencontro coa súa natureza nai, coas súas paisaxes, coa súa máis íntima vitalidade, poden compensar a tristura e o esferpello interno que se reflicten na inmediata publicación do seu libro de poemas *Noitebras*, con dúas tristes composicións dedicadas á súa falecida dona Conchita, no que se advirte o negror que habita dentro da súa alma como consecuencia do pasamento daquel ser querido que era a refe-

rencia de toda caste de sosego e compracencia. Evidente é o título dunha destas composicións: “Sempre Viva” e tamén atopamos unha nova apelación de tipo relixioso “Agnus Dei” que non se repite en futuras obras. O epitafio que fai esculpir no seu mausoleo é significativo: “Conchita, la muerte no impide que vivas en mi corazón”. En todo caso, *Noitebras* é un libro cun estilo e unha lingua máis evolucionados, que contén tamén poemas de tipo reivindicativo e de mítica evocación da epopea histórica da nación galega e que, segundo Carballo Calero, xa representa unha versificación máis firme e segura.

Así regresa no ano 1896, cando a enfermidade asoma xa na súa nova esposa cubana, que falece tres anos máis tarde e que é soterrada no cemiterio mariño de Santo Amaro, nun panteón que merca por mil pesetas, cantidade enorme para aquela época e no que inviste practicamente case todos os seus aforros americanos. Poucos anos antes tamén sufrira a perda da súa nai coa que mantiña unha fonda raigaña sentimental. Golpes psicolóxicos que afunden a Lugrís nunha profunda depresión, que perdura durante moito tempo e unicamente a vida cultural, á que se somete con progresiva intensidade, a prolífica creativa poética, a preparación de obras de teatro que naquela época toman o meirande esplendor na súa obra son quen de permitirlle saír do estado depresivo e volver a tomar partido pola normalidade dun mozo que aínda está en idade de participar na escasa, pero ás veces interesante, vida mundana dunha cidade periférica. E contrae novo matrimonio con Purificación González Varela, profesora de piano da Escola de Maxisterio, e irmá do pintor Urbano González, naquel tempo presidente da Asociación da Prensa coruñesa. Lugrís, efectivamente frecuenta os faladoiros e cenáculos da intelectualidade local, levando a mensaxe galeguista alí por onde a súa potente voz se deixa ouvir. Intenta refacerse, atopar no activismo público e, mesmo no confronto ideolóxico, unha razón de ser na súa vida, que xa coida que se realiza novamente co casamento antedito.

E así como o retorno a Galicia marca, xa que logo, un período de abatemento pola morte de Conchita mais, tamén, logo de superado ese goio psicolóxico, unha nova etapa de vitalismo que o leva a figurar, por exemplo, entre os corenta e catro asinantes do Manifesto fundacional de Solidaridad Gallega, a xeito de réplica do que significaba Solidaridad Catalana á inestabilidade crítica do sistema canovista. Xorde, esta agrupación político-sindical, no desenvolvemento do rexionalismo aínda imperante e, a súa deriva cara ao mundo rural galego en detrimento dos segmentos urbanos, suporá un forte desenvolvemento do agrarismo e unha mobilización do campesiñado, descoñecida até aquel entón. É unha época de marca ideolóxica dentro do fío condutor que seguirá coas Irmandades da Fala e o Partido Galeguista e que se manifesta como o primeiro intento de sistematización política desde os tempos de Antolín Faraldo. O Manifesto é unha chamada á participación, unha proclama para derrotar o caciquismo vixente coa rexeneración do sufraxio tras a conseguinte “educación” do electorado, sobre todo á vista do éxito acadado en Cataluña pola organización homónima. Desexan os solidarios o pulo dos terri-

torios fronte do centralismo e non se definen como organización rexionalista nin como partido político senón como “a matriz da que han saí-los partidos que A Patria necesita e que hoxe non ten”, coa confluencia ideolóxica do republicanismo, o espírito das sociedades de defensa do país e o acento periférico conceptualizado nun neocarlismo saído dos faladoiros coruñeses. Singularidade que recolle posteriormente Castelao como idea central da praxe política a levar a cabo n’ *A Nosa Terra* e que describe literalmente na súa obra *Sempre en Galiza*, idea que non é estraño supor de que tivese algún tipo de influencia de Lugrís, transmitida naquelas longas e frecuentes conversas co mestre de Rianxo, sobre todo na súa época de presidente da Academia e pola amizade que se concitou entre os dous persoeiros e as súas respectivas familias.

Convértese Lugrís nun dos seus máis entusiastas propagandistas como era habitual nel cando tomaba algo de seu. Pois aquí está impresa unha das facetas máis salientables da súa idiosincrasia: a entrega sen restricións e o amor sublime pola nación galega. Conxugando ambos os valores dános un perfil perfectamente definido do que era e foi en tantas ocasións a súa actuación pública, presidida decote pola conxestiva manifestación dun carácter derrancado que conseguía, moitas veces, contaxiar os presentes e que non elude riscos de confrontación como os que ten na propia Solidaridad por incorporar cregos e fundamentalistas ou o enfrontamento con Brañas, polo tema do Carlismo e aínda co mesmo Murguía en defensa de Teófilo Braga, presidente de Portugal e amigo seu.

Pero non para aí a súa entrega. Todo aquilo que sirva para nutrir a vea patriótica ou para alimentar o ideario nacionalista no que xa cre plenamente, abrázao con entusiasmo. A treu forma parte, en 1897, da Comisión que dirixe a Liga Gallega, fundada por Manuel Martínez Murguía e da que tamén será el nomeado presidente anos máis tarde (1906), como organización para potenciar o teatro galego e que patrocinará, logo, a fundación da Escola Regional de Declamación. É elixido vogal da Xunta Directiva da Liga de Amigos e participa o 23 de abril de 1899 na homenaxe aos Mártires de Carral, pronunciando un acendido discurso en presenza dun familiar dos fusilados, pois a temática relativa a estes acontecementos tiña para el unha profunda connotación tanto sentimental como ideolóxica, de tal xeito que en 1904 contribúe, coa achega de cinco pesos, á subscrición para erixir o monumento na súa lembranza na praza da vila, acudindo á súa inauguración.

Traballa na Azucarera Gallega, na litografía La Artística e na Sociedad General Gallega de Electricidad durante breves períodos de tempo e, logo, en 1903 é un dos fundadores da Empresa de Aguas de La Coruña que está a implantarse na cidade, forma parte da súa reducidísima nómina levando á presentación pública da entidade, celebra da nun hotel coruñés, ao seu amigo Pondal que compón un sentido poema para esta ocasión, que recita no decurso do acto. Entrégase, con loable entusiasmo, á tarefa de instalala cun salario anual de 3.000 pesetas. Mais inviste os poucos aforros que aínda lle restaban, en papel accionarial da incipiente Empresa e traballa arreo para conseguir un difi-

cil recoñecemento público. Vai polas casas, porta con porta, a facer os primeiros abonados, a convencer os veciños da conveniencia de contar con auga corrente nas súas vivendas, como símbolo inequívoco de modernidade e progreso. E así vai acadando os seus obxectivos de poñer en marcha o servizo que habería de ser xa o seu traballo para toda a vida. Tenedor de libros, secretario do Consello, xefe administrativo etc. A súa práctica na Empresa é un trasunto máis da globalidade que integra un conxunto de ideas que entran no campo político, cultural e ideolóxico. Como mesmo na vida familiar. Casado en segundas nupcias, como xa dixemos, nacen sucesivamente os seus fillos Manuel (1903), os xemelgos Secundino e Pilar (1905), Urbano (1908), pintor do mar que ten tamén a vea poética longa e intensa do seu pai, pero a quen soborda a súa condición de artista plástico non sendo apenas coñecida a súa faceta literaria, e, por último, Purificación (1909), a benxamina que moi nova marcha casada a Portugal de onde non retornará. Son anos de normalización familiar. Traballo, fogar, amigos e a continua actividade que non cesa. É inqueda por natureza e mesmo esa inquedanza se manifesta nas mudanzas de domicilio que se suceden en escaso período de tempo: Panadeiras, Cidade Xardín, Feijoo, San Andrés... Como á procura dun algo que non se concretiza en nada material. Son anos de relativa satisfacción persoal, só rachada en 1926 e 1927 coas mortes dos seus irmáns Isolina e Plácido, respectivamente, que adquiren, naquela benfada da situación, a intensidade relativa que todo pasamento ten. Lugrís crea tamén un universo especial co seu contorno familiar. Temos noticias gráficas da súa entrega a esta vida entrañable que tanto o enche. Paseos, excursións, visitas didácticas... A zona de Monte Alto é a preferida. Atópase coa alma cívica de Galicia e alí está ledos cos seus fillos xogando no berce verde de Breogán. Mesmo inventa unha bebida refrescante a base de gasosa e sinalco que bautiza como “viciugo” e que prepara convenientemente nas tardes calorosas de verán para tomar naquelas paraxes abertas ao mar océano na compañía dos seus cinco fillos. Son horas inesquecibles e por vez primeira, en anos, séntese realmente feliz. Penetra a esencia de Galicia no seu entronque físico e social como sinónimo de liberación e cultura, como síntese de reforzamento moral. E eses mesmos eixes serán os alicerces nos que se basea a súa presenza política. Porque Lugrís Freire, independentemente da súa condición de escritor, poeta ou lingüista ten, sobre todo, unha enorme prestancia de político. E políticos son os seus prantexamentos sobre a situación do país. E de político nacionalista no máis estrito sentido da palabra, dedicado en todas as facetas da súa vida a este propósito. Eran tempos en que os intelectuais debían ser polifacéticos por necesidade. Di Uxio Carré:

De los que se señalaron en la meritoria labor de encuazar nuestra entonces desquiciada literatura, es uno de los principales Manuel Lugrís Freire. Honra de nuestras letras, si las andanzas político-sociales en que, por el bien de Galicia anda metido, no le desvian del camino, a Lugrís está reservado honrosísimo puesto en nuestro renacimiento literario.

A fantasía e o idealismo cos que rodeaba todas as súas cousas é un denominador común na vida de Lugrís. Definitivamente asentado na Coruña, atopámolo como pioneiro da fotografía, participando na fundación de sindicatos, e dinamizador da cultura na época iniciática do teatro galego en prosa, do que el é o seu creador nos primeiros anos do século XX. Son tempos de reconciliación consigo mesmo e que intentan atopar un punto de encontro coa súa propia personalidade logo do tremendo golpe que supuxo a morte da esposa. Nese rexurdimento persoal entran as relacións de amizade que mantén na Coruña con Manuel M. Murguía, co que adoita dar case diarios paseos “hixiénicos”, como el os denomina, polas obras do recheo da Mariña e a asistencia habitual ao parnaso das letras locais, co pintor Germán Taibo e un rapaz entregado á causa galeguista cun entusiasmo equiparable ao seu, Xenaro Mariñas del Valle así como cos compañeiros de faladoiro da “trastenda” de Eusebio Álvarez na rúa de San Nicolás, que configuran, nestas primeiras décadas coruñesas, o seu círculo de íntimos. Que podemos completar coa participación no famoso faladoiro da Cova Céltiga na coruñesa rúa de Rego da Auga, na Librería Regional de Uxío Carré, á que asistían o xa mencionado Murguía, Pondal, Martínez Salazar, Francisco Tettamancy, grande amigo e padriño do seu fillo Manuel, Estrada Catoira, Salvador Golpe, Manuel Banet, Galo Salinas etc., que constituirá o núcleo básico da estrutura cultural autóctona naquela época e que había dar paso a toda unha adoutrinación nacionalista que aínda ten as súas influencias na actualidade. Lugrís foi un verdadeiro dinamizador daquel cenáculo de intelectuais, que tivo, por outra banda, unha decisiva importancia na súa formación galeguista como el mesmo confesa cando escribe: “...a sagrada escola en que se puliron e nidiaron os meus coñecementos; en que afincaron o meu amor e a miña decisión a favor da patria”. Asemade lemos na *Historia da Literatura Galega* de Fernandez del Riego:

As xuntanzas alí realizadas chegaron a ter un interesante significado. Os escritores galegos daquel tempo, atraídos polas publicacións e as tertulias de Madrid, onde esplendía o modernismo, arelaban facer unha literatura de Galiza en lingua castelán. E, fronte desta actitude negadora dos valores expresivos da fala propia, a Cova Céltiga trocouse en fogar, case único, no que se conservaba acesa a chama das esencias da lingua propia.

Como xa dixemos, en 1903 é o copatrocinador da Escola Rexional de Declamación, sete meses máis tarde, é nomeado presidente substituindo a Galo Salinas. Esta institución cultural comparece por primeira vez ao público no Teatro Rosalía de Castro da Coruña. Desavinzas posteriores sobre os criterios para a escolla das obras, consistindo na exclusividade literaria para Salinas, e o teatro de denuncia e compromiso coa realidade social do país para Lugrís, enfronta unha controversia que remata coa imposición das teses deste último que, paralelamente, enceta unha frenética actividade creativa que o leva a contribuír con varias obras dramáticas ao repertorio da Escola: *A Ponte*, que inaugura o teatro galego en prosa (1903) e *Mareiras*, do ano 1904 e reeditada en 1923, que

dedica á súa nova dona Pura e que posteriormente (en 1907) el mesmo traducirá ao castelán para a compañía Hompanera que a representa. Estreadas, ambas, no citado Teatro Rosalía os días 18 de xullo de 1903 e o 16 de outubro de 1904 respectivamente, así como *Minia* que se representa no Teatro Jofre de Ferrol o 19 de marzo de 1904. Publica algunhas outras que non chegan aos escenarios como *A Ofrenda o los folletos verdes de Don Pepiño*, sainete que é logo publicado n'*A Nosa Terra* e máis tarde, en 1910, o último drama *Esclavitú*, ofrecido ao seu grande amigo Andrés Martínez Salazar, que si recibe o recoñecemento do público na súa estrea no desaparecido Teatro Circo Emilia Pardo Bazán. Na década seguinte, volve á comedia e escribe *O Pazo*, que chega ás táboas en Vigo o 21 de abril de 1919, e *Estadeña*, escrita en 1921, obras de época que, decasí non conseguen os acados de público das pezas dramáticas que entran dentro desa tendencia militante de que estabamos a falar. E a constante denuncia das lacras sociais que el considera como os principais atrancos ao desenvolvemento integral de Galicia: o caciquismo e a ignorancia interesada do pobo por parte, precisamente, dos mesmos caciques. Lugrís pon, sobre os escenarios, a problemática do país no seu propio idioma. Algo que chega mesmo a escandalizar unha sociedade urbana coma a coruñesa, en moitos aspectos allea a certas denuncias que alí se lle presentan e que responden ao prototipo do “Señorito de La Coruña”, como síntese da cursilería provinciana máis pobre e mediocre. Lugrís sabe desta especie de persoeiros, coñéceos perfectamente xa que vive no seu mesmo ámbito e participa, en directo, do seu contorno xa que o arrodean polo cotián e practica a liturxia de expresarse na lingua popular que eles desprezan e da que fai patria no dominio cidadán dunha elite desmobilizada e ignorante que non comprende os traballos e amargores que teñen que sufrir os galeguistas para explicar as súas ideas sobre da realidade do país que está vivo a poucos metros do centro, nos mesmos arrabaldes da urbe herculina. Lugrís necesita significarse, non por el, senón pola causa que abandeira e que, paseniño, se vai transformando, no seu interior, nunha causa santa. É membro fundador da Asociación da Prensa da Coruña (1904) e directivo da mesma; un dos académicos fundacionais de número da Real Academia Galega (1906), da que será o seu quinto presidente anos máis tarde (1934), sendo a súa dona, Pura, nomeada tamén académica correspondente no ano 1907, e, como xa dixemos, do sindicato agrario Solidaridad Gallega (1907), faceta esta, a sindical, que non esquecerá no futuro e así, en 1916, funda a Asociación de Auxiliares de los Dependientes de Comercio de La Coruña, que presidirá. Participa na constitución da primeira asociación da Irmandade da Fala (1916), na Academia Galega con semellante composición ideolóxica á de Solidaridad xunto con Antón Vilar Ponte que debe á súa influencia á conversión ao galeguismo, o que non é un caso insólito pois outros persoeiros do patriotismo histórico están tamén no caso de seren “catequizados” polo Vello Lugrís como se lle coñece desde o seu retorno de Cuba a pesar da curta idade para tal alcume. A súa participación nas Irmandades non é dabondo coñecida pero foi moi intensa e decisiva para a vida destas agrupacións. Participa

activamente nas asembleas de Lugo e Santiago, escribe a composición poética identificativa, como himno das mesmas, sendo case permanentemente membro vogal do Consello da agrupación coruñesa na que imparte, quizais por primeira vez na historia do noso idioma, un curso de galego con clases os martes e os xoves, que tivo unha grande acollida de asistencia, feito polo que lle dan o título de Mestre da Fala, e pronuncia infinidade de conferencias sobre os máis diversos temas como a do 16 de marzo de 1923 sobre “Etnografía Gallega” que tivo unha enorme repercusión nos círculos galeguistas da cidade. Toma parte na coroación poética de Curros Enríquez e máis tarde participa, igualmente, no Seminario de Estudos Galegos (1923) na Sección de Arte e Letras baixo a dirección de Castelao cun discurso de ingreso no que trata a figura de Eduardo Pondal. Máis tarde será o encargado de pronunciar o discurso na homenaxe que lle dedica o Seminario a Carolina Michaëlis de Vasconcellos e sendo inscrito de Socio Emérito no Instituto Histórico do Minho en Portugal (1934), alcanza un renome fóra de Galicia para a súa obra, singularmente a *Gramática*, que se converte nun libro de referencia do noso idioma.

No seu sentimento fica tamén moi fonda a homenaxe que lle rende o seu pobo natal de Sada o 15 de xuño de 1926 ao ser nomeado fillo predilecto e colocar o seu retrato no salón de sesións do Concello que, na súa idealización relembra a ascendencia de Rafael Freire de Andrade, alcalde e heroe da resistencia contra dos franceses que el trata en varios dos seus textos como conexión entre a realidade e o mundo imaxinativo que fai difícil establecer os lindeiros entre ambos. En 1930 é obxecto, tamén, doutra homenaxe da sociedade “Sada y sus contornos” que recibe en compañía de toda a súa familia e de queridos amigos que desexan estar presentes na demostración de gratitude que lle ofrecen pola súa entrega e dedicación a difundir en todos os eidos da arte e das letras a paisaxe, as xentes e mesmo a problemática de Sada. A vinculación coa cidade faise constante e é digna de ser salientada a súa romaxe particular e anual o 15 de agosto á Festa da Raíña dos Ánxeles, dentro dunha especie de devoción civil dificilmente manifestada e que apreme interiormente os recordos, as señardades e o sensible na flor de pel de toda unha vida. Era na igrexa onde fora bautizado e permanece calado, nun aceno de meditación sen palabras que desaparece logo cando debía acudir ao xantar nalgunha das casas que rifaban por telo como invitado, de tal xeito que houbo anos en que tivo que pasar máis días na localidade para atender a todos os convites. Este período, centrado na década dos anos vinte, é especialmente prolífico na actividade participativa e na marcame ideolóxica que está a definirse a partir dun consolidado galeguismo que se decanta, cada vez máis, cara ao obxectivo soberanista e que arma o seu corpo con eixes do republicanismo, o autonomismo e unha certa concepción valorativa dos principios democráticos e humanísticos como baseamento de todo este edificio de ideas que o levan a ingresar na Loxa Masónica “Suevia” da Coruña en 1926, co nome simbólico de Servet como grao 1º e na que permanece até o ano 1933.

Pero entre todos os actos públicos temos que salientar, con especial relevancia, o discurso pronunciado o día 7 de outubro do 1907 na praza de Betanzos, importante núcleo do asociacionismo agrario da man de líderes propagandistas como Xan Golpe e Vitor Naveira, nun mitin do sindicato Solidaridad Gallega, co gallo da visita de varios políticos cataláns, entre eles Odón de Buen e Vazquez de Mella, o que constitúe a primeira peza oratoria en galego na que se introduce o noso idioma como instrumento de utilización pública no eido político. Era día de mercado con sol e moita concorrencia de labregos da bisbarra que estaban a realizar todos os trámites e tarefas propios de súa visita mensual á vila dos Cabaleiros. Diante da expectación e mesmo desconfianza dos asistentes que se arremuñan ao palco da música onde se sitúan os oradores, LUGRÍS toma a palabra dirixíndose “os mariñans e montañeses, homes traballadores e honrados”, aos que fai chegar as súas teimas polo mal da emigración e fálalles da importancia de unirse e do asociacionismo como única forma de defensa fronte dos caciques e loitar, como xa fixeran os irmandiños noutros tempos contra o abuso dos señores, rematando cun pequeno conto, a xeito de parábola bíblica, que fai levantar fortes aplausos e afoqueiradas alusións á oratoria arrebatada de LUGRÍS, quen nos cinco anos que durou a experiencia solidaria, percorre moitas aldeas e parroquias, estando a propagar e alentar a solidariedade cun discurso didáctico que chega a todos.

Este acto de Betanzos, independentemente do seu valor histórico, tivo unha gran repercusión a nivel social porque establecía as verdadeiras causas da dependencia a que se obrigaba o agro ao estar inserido dentro dunha problemática estatal que lle era allea. LUGRÍS xa puxo, naquel intre, os baseamentos políticos da liberación do campo galego e da súa real situación colonial. Por certo, que neste acto quixo substituír a palabra cacique, de orixe antillana, por outro vocábulo propio e usou a verba “bexato” como equiparación galega ao termo caribeño, que tivo éxito entre os republicanos presentes pero que no futuro non prosperou. No semanario *La Defensa*, órgano dos agrarios betanceiros, lese que acudiron máis de nove mil persoas ao devandito mitin e destácase a presenza, entre os intervinientes, do ex presidente da Primeira República, don Nicolás Salmerón.

A vea oratoria de LUGRÍS foi moi prolífica. A súa envergadura física, á vez forte e rexo, e un verbo doado e acendido, era a coreografía perfecta para as xuntanzas dun movemento que aínda estaba nos seus albores. Causaba abraio nos auditorios ver un home coa indumentaria de señor cidadán, falar en galego en público. Durante os anos en que tivo vixencia a impronta de Solidaridad Gallega sabemos de mitins dados en Cambre, Bergondo, A Coruña, Carral, Sarandóns e Abegondo amais dos seus coñecidos discursos do 5 de febreiro de 1917 en Ferrol, dentro do labor difusor das Irmandades xunto a Tettamancy e Rodríguez González e o do 20 de novembro de 1923 no Teatro Rosalía Castro da Coruña en conmemoración do IV Centenario de Camões no que dá lectura ao poema do seu amigo Pondal “A Fala”, recollido como aditamento en prosa na edición de *Arden-*

cias e que é unha mostra do espírito lusista que aniñaba no seo das Irmandades en consonancia coas teses pondalianas. No mesmo escenario, o acto galeguista en decembro de 1931 e o que dá en San Tirso de Mabegondo, con Castelao e Suárez Picallo en 1932 durante a campaña do Estatuto, no que falou da inxustiza tributaria que atinxe a Galicia, a reforma agraria, o estatuto do viño, o ferrocarril Zamora - A Coruña, a introdución de madeiras exóticas, o gando portugués de contrabando e outros temas daquela actualidade como o do novo caciquismo republicano tan nefasto para os intereses galegos como o do antigo réxime.

A súa faceta de escritor é complexa, heteroxénea e dominadora de moitos xéneros. Á parte do teatro, importante é a poesía e a prosa cultivada, sobre todo no relato breve, no conto, que traballou baixo o alcume de Asieumedre e, que acadara tal natureza, que remata por ter un certo sentido propio como unha especie de heterónimo sen logro que queda na simple exposición de principios. Na edición de 1970 da Colección O Moucho, dise na Nota dos Editores.

Non escribe Lugrís ao xeito do doutrino encastelado, con acentos mais ou menos troantes, non. El, suavemente, sinxelamente, nunha linguaxe galana e expresiva, lévanos da man diante dos aldraxes da inxustiza, os abusos do caciquismo, os traballos do labrego, as angustias do mariñeiro e, coma quen presenta un cadro vivido, turra da cortina, para dicir que aí tedes o caso, agora tirade vos a insinanza.

As páxinas d'*A Nosa Terra* conteñen moitas narracións, baixo o epígrafe xeral de "A Carón do Lar", escasamente difundidas posteriormente ou que foron compostas para seren exclusivamente publicadas nese periódico, xa que os máis coñecidos son os oito relatos publicados por primeira vez en 1908 co título de *Contos de Asieumedre*, a un prezo de setenta e cinco céntimos o exemplar, un de tantos pseudónimos que se deu a si mesmo como xa deixamos denantes dito pois, ademais do tamén xa indicado de L.U.Gris, empregou ao longo da súa vida, outros como Roque das Mariñas, K.Ñoto ou simplemente, M.L.F. En calquera caso os *Contos*, que teñen unha segunda edición en 1909, son relatos que conteñen unha caste de ensinanza sinxela pero directa no seu final. Narracións didácticas de corte inocente e case infantil as máis delas, pero co sabor, tamén directo, da vida campesiña e dos diversos aspectos das problemáticas cotiás daqueles tempos en Galicia e das que algunhas xa foran publicadas na revista bilingüe *Airños da Miña Terra* na Habana e que teñen continuidade nunha segunda entrega cun volume de 28 traballos do mesmo corte ca os anteriores. Constitúen, ambos, unha especie de caleidoscopio de costumes que son un precedente do que farán Castelao e Cebreiro cos seus célebres debuxos anos máis tarde.

A poesía resulta máis intensa e reveladora dos diversos estados de ánimo que aturou durante a súa vida. Logo de *Soidades* e *Noitebras*, que viron a luz ao fío do cambio de século, hai que agardar a 1919 en que publica *Versos de Loita*, cun arreguizado limiar no que analiza, baixo a carátula falsa do editor, con gran senso crítico, a posición oficial a

respecto da cultura galega e mesmo do idioma. Son versos de profunda arnela patriótica nos que resulta máis importante a mensaxe que a propia composición literaria. Logo, en 1928, entrega o poemario *As Mariñas de Sada*, patrocinado polas sociedades de emigrantes en América, no que canta as belezas do berce natal e que serve para que lle dean o seu nome, unha vez proclamada a República, á vía principal da vila mariñá, e que é eliminado do nomenclátor desde que un pouco de comezada a rebelión fascista de 1936, aínda que anos máis tarde se reintegrou o seu apelativo a unha rúa secundaria. Está nun intre de exaltación interior que xa tivera os seus antecedentes un ano antes co libro de poemas *Ardencias*, dedicado á mocidade galega “porque mantén acesas no corazón as ardencias pola nobre causa do noso rexurdimento”, considerada por algúns críticos a súa mellor obra lírica, que é tamén, en certo modo, un canto continuo a todo o que representa a paisaxe e o carácter dos galegos nunha plástica común. O poema “Fragachan”, tamén incluído en *Versos de Loita*, recitouse, denantes da guerra civil, en todas as escolas da bisbarra mariñá, como lectura recomendada.

Transcendente resulta a publicación das dúas edicións da *Gramática do Idioma Galego* en 1922 e 1931, que se asocia cun vocabulario castelán-galego das Irmandades da Fala que sae á luz en 1933 e da que o propio Lugrís di, a xeito de xustificación, no limiar “Inda que moitos non o crean, teño a seguranza de que a fala galega, mais que a raza, mais que o propio chan, e o reflexo da nosa alma, o factor estático, mais esgrevio, o espello do noso ethnos, a hostia sagrada coa a que os bos e xenerosos comulgarán de cote no altar da Terra, coa cobiza de a ver grande e libre”, e Antón Vilar Ponte escribe que “con esta gramática e co vocabulario, que anda a ultimar Manuel Lugrís Freire, vocabulario serio, culto, escrupuloso; feito a conciencia, o noso idioma poderá ser cultivado de xeito formal por cantos desexen facelo”, chamando ao autor mais adiante “galego sempre exemplar” e “benxamín dos Precursores e o evanxelista dos Continuadores”. Porén a obra suscitou opinións contrapostas. Victoriano Taibo di que “convén enterarse desa gramática aínda que non sexa mais que para face-lo contrario do que dispón”, opinión completamente oposta á que tiña Vilar Ponte. En calquera caso este libro foi requirido, como xa dixemos antes, en numerosas ocasións por institucións alleas, das que sabemos, o Instituto Iberoamericano de Berlín e o Departamento de Linguas Estranxeiras da Universidade de Illinois, amén de asociacións como o Centro Galego de Barcelona, Bibliotecas, e sociedades de Estudos.

Por certo, nun intre determinado, Lugrís sopesa as posibilidades que ofrece o reintegracionismo lingüista e nunha carta que escribe en 1928, na súa condición de académico, pode lerse: “Escribo-lhe con grafía portuguesa pela razão de que agora a mocidade galega face tal xeito de modificacións que acredito que debemos de voltar os nosos olhos ao portugués, ja que não ha meio de concordarmos na escriptura”. O que permite albisacar unha singular preocupación no sentido de achegarse ao seguro da universalidade da expresión lusa como a meirande garantía de futuro para a pervivencia do galego.

E non esquecer os traballos en prensa, tanto local como foránea na que colaborou adoito, especialmente naquelas publicacións patrióticas de curta vida que saíron á luz nas primeiras décadas do século XX. *El Noroeste*, da Coruña, *Tierra Gallega*, *Acción Coruñesa*, *Revista Española*, de Madrid, *Revista Gallega* etc, e a permanente presenza, como xa dixemos anteriormente, n'*A Nosa Terra* e a breve e escasamente coñecida, aínda que interesante aparición n'*O Tío Marcos da Portela* pouco antes da súa desaparición así como a súa contribución na revista mensual *Mariñana* que se publica en Sada, fundada polo seu curmán Manuel Freire Calvelo e froito das inquedanzas dun faladoiro que se reunía na rebotica da farmacia, faladoiro ao que acudía todas as semanas dende A Coruña e no que deixaba constancia do seu profundo amor á terra que o vira nacer e da súa ledicia por verter as ansias poéticas na fermosura daquelas ridentes rías e praias das que gozara na xa afastada nenez.

Na súa polifacética obra, ás veces, sorpréndenos con traballos e labores inéditos. Xa dixemos que foi grande afeccionado á fotografía mesmo á de reportaxe, deixándonos unha extensa colección de placas reveladoras de como era a cidade coruñesa naqueles primeiros anos do século XX. Ou como cando en 1924 traduce ao galego os títulos dunha versión cinematográfica, evidente de cinta muda, da zarzuela “Maruxa” que habería ser visionada no local do Salón París de A Coruña, e acompañada co piano que amenizaba as sesións de cinema silente naquel local. E era un amigo dos seus grandes amigos. Amigo de entrega e solidario en todo o que representaba para el esa amizade na que se osmaba, en xeral, un compendio de amor a Galicia e de síntese reveladora dos máis sinceros sentimentos. Así Curros e Pondal son un referente constante na súa vida. Neles atopa as seivas de toda relación sensorial coa cultura e coa esencia da Patria e da súa mesma andaina polos camiños do galeguismo militante. Xa quedou perfectamente definida a figura de Curros na emigración, pero unha vez retornado, segue presente en moitos dos actos que lle tocan de cerca, como a xa mencionada coroación poética e o acto inaugural do monumento así como a intervención no seu enterro recitando o poema “Saudo”, que, nun silencio sepulcral, seguen os milleiros de persoas que toman parte no cortexo fúnebre no cemiterio coruñés. Así mesmo é tamén homenaxe semellante a que presta o seu compañeiro de letras, Eduardo Pondal nas exequias deste no mesmo cemiterio de Santo Amaro no ano 1917, onde actúa como improvisado rapsodo coa voz esbrillada pola emoción e as bagoas que a piques están de salferir a súa faciana de vello loitador, que aínda ha ter unha última achega de cariño e lealdade póstuma para o bardo de Ponteceso, presidindo a comisión para erixir o monumento nos Xardíns de Méndez Núñez na Praza de Mina da cidade coruñesa e que se inaugura no ano 1925, acto no que outra volta deixa patente o seu amor de amizade polo poeta nun emotivo discurso que chega ao corazón dos presentes.

Pero Lugrís ten un firme e poderoso compoñente político no seu ideario. Máis aínda, diríamos de que toda a súa actividade tanto cultural como social, está mediatizada polo

pouso ideolóxico dunha proxección pública que considera preciso levar a cabo para acadar o obxecto da súa loita persoal: a dignificación de Galicia dentro do recoñecemento das súas peculiaridades e a administración dos seus recursos. En resumo: ter presenza no concurso dos pobos co nivel político preciso. E no plano persoal, albíscaselle de moi novo unha certa vocación volteriana que non pasou dun incipiente exceso de xuventude. E din del que era meticuloso, sanguíneo e na práctica un ideario federalista e, mesmo, con atisbos anarcoides. Pero polos feitos saberemos máis do home que polas definicións. É importante sinalar a súa participación no mitin celebrado o 3 de decembro de 1922 no Teatro Linares Rivas da Coruña para protestar polos lutuosos sucesos de Sobredo co gallo da folga agraria. O día 25 de xullo do 1930, acude ao acto institucional de izar a bandeira galega no balcón do Palacio Municipal da Coruña, co alcalde Sr. Asúnsolo e varios concelleiros e académicos, intervindo máis tarde, no acto patriótico que ese día se celebra no Circo de Artesáns, cunha acendida disertación que levantou dos seus asentos a concorrencia que acugulaba completamente o salón principal da veterana sociedade. E así tamén o temos de protagonista co gallo da proclamación da Segunda República Española, como paso imprescindible para conseguir degraos posteriores que dirixan a consecución absoluta dos obxectivos que se ten marcado. No lusco e fusco do día 14 de abril do 1931, co seu amigo o comerciante Luís Suárez, agatuña pola fachada do Palacio Municipal da Coruña para brandir as bandeiras tricolor e galega dende o seu balcón, como primeira manifestación republicana na cidade e, poucos meses máis tarde, convoca e preside a mesa de constitución do Partido Galeguista na Asemblea de Pontevedra, xunto con Filgueira, Bóveda e González Salgado. Antes, no ano 1930 elaborará o programa electoral do Partido Autonomista Agrario e promove a Federación Republicana Galega, proxectos ambos os dous que non conseguen a consolidación cara ao público que esperaba, pero que serán cernes organizativos doutras iniciativas posteriores que contan, para a súa implantación, con circunstancias máis favorables e pragmáticas, como será o caso do antedito Partido Galeguista. Así e todo o seu paso polo PG non é tan intenso como el esperaba que fose. As loitas internas de faccións non as asume en absoluto. E non está polo labor de constituír correntes de dereitas ou de esquerdas. Para Lugrís o Partido debe ser unha especie de Fronte na que entren todos e non perder a súa condición até conseguir as metas políticas marcadas. Aínda así forma parte da comisión que redacta o anteproxecto do Estatuto de Autonomía en 1932, e logo do proxecto, acompaña a Casares Quiroga, correligionario seu na masonería, á reunión predemocrática do famoso Pacto de Lestrobe, pero xa, cun certo desencanto, non dedica integramente os seus esforzos ao campo político, máis aínda logo do seu nomeamento para a presidencia da Academia Galega á que accede o 28 de abril de 1934.

Son momentos históricos do movemento autonomista e do republicanismo, dous vértices do seu ideario polo que toda a súa vida plexara en todos os terreos. É un

momento culminante, de ver as arelas máis sobranceiras trocadas en realidade, de tocar coa xema dos dedos o tanxible do éxito persoal e social que perseguira sempre.

O seu mandado, como presidente da Institución ten, para Lugrís, momentos felices que ateigan o seu ánimo de plenitude, como a histórica recepción de membro numérico a Alfonso R. Castelao o día 14 de xullo daquel mesmo ano, acto levado a cabo no salón de sesións do Concello da Coruña no que o rianxeiro dá lectura ao seu discurso de ingreso co título de “As cruces de pedra na Galiza”, así como o cumio vital que chega ao seu máximo grao na inauguración do monumento de Asorey dedicado a Curros Enríquez nos xardíns de Méndez Núñez coa asistencia do Presidente da República Don Niceto Alcalá Zamora. Lugrís está alí, ao seu carón, no palco de autoridades e sente no seu interior o formigo do seguinte paso no decorrido de Galicia pola historia. Bríllanlle nos ollos os degoros de acadar máis altos chanzos dos soños que agocha dentro del. E, naqueles intres de esplendor, pensa en todos os seus personaxes do mundo ficticio que a aldraxe, escarnio e humillación non son máis que imaxes dos milleiros de vítimas que aínda están a seren esquecidas en todo o solo da súa patria verde. Pero dezaseis meses máis tarde, xa asomada a longa enfermidade que prostra na randeira e baixo a manta na illada galería, obrígase a dimitir do cargo.

Até o día do seu pasamento, o 15 de febreiro do 1940, está practicamente recluído na casa da rúa coruñesa de San Andrés número 200, último fogar na longa andaina que comezara setenta e sete anos antes na praza de San Roque de Sada. Unha enorme vivenda que daba, pola parte traseira, ao Orzán. E así pasaba os días ollando nas augas do océano, mergullado en quen sabe que pensamentos e frustracións, tinxidos na agoría de ver o seu pequeno mundo de esperanzas e ilusións destruído. Xa verdadeiramente vello e enfermo, daquela estampa forte, baril, envolvedora, cordial e, ao mesmo tempo, emotiva, só quedaban estas dúas últimas condicións. Cando en xullo de 1936 dá comezo a rebelión militar, afúndese definitivamente. Todo un universo no que tivera postas as meirandes angueiras de conquistar a liberdade para a súa Patria, o Estatuto, a República; todo se estaba a derrubar e, máis terrible que a súa doenza física, era a moral, esnaquizada polos fusís e os bandos mediatizadores dos novos señores da forza irracional, da barbarie organizada que, aínda máis, interpela aos seus fillos Secundino e Urbano, forzados a combateren en bandos distintos por mor da súa localización xeográfica. Cara a eles ían, todos os crepúsculos, os seus últimos pensamentos do día. El estaba alí, a ollar as chatunas ondas do Atlántico, cando entraba a noite, e escoita, ao lonxe, o balbordo da represión e algún disparo seco e silandeiro sobre das areas límpidas da praia próxima. O piano da súa dona é o seu único consolo naquelas horas de acoro e coita, así como a estancia dos escasos amigos que se atreven a visitalo. Entre eles está aquel Xenaro Mariñas, amigo da xuventude que lle fai compañía nas infindas tardes de grises e melancolía que chegan a ferverlle tan dentro do corazón que pide á súa compañeira que elimine do repertorio a “Negra Sombra”, que lle abouxa a alma nunha mestura de saudade profun-

da e a dor incontable da impotencia a verse así deitado naquel gabinete de escuro e silencio.

Don Ramón Otero Pedrayo deixounos no seu *Libro dos Amigos*, a estampa clara e precisa daqueles derradeiros tempos da estadía vital de Lugrís Freire, cando fai relato da visita “ó mestre de gran corazón” como lle chama: “Cantaban en Lugris algunhas grandes voces antigas. Maxinaba escoitar no balbordo do mar de outono hinos e trenos irmans dos resoantes no seu lembrar..., falamos aquela noite moito tempo. O Orzán peiteaba ca forza e a gracia de ave insomne das procelas nos vidros da cambra. Seituraba a fouce do Faro de Breogan molos de tebras. Pola nosa conversa decorrían en tempos regoados ou nun intre de luz os amigos”. Máis adiante, engade Don Ramón a xeito de resumo: “Asociaba o optimismo democrático e o grave e estoico sentir da República co vivir antigo e o ensoar céltigo revelado de xeito único entre nos por Eduardo Pondal..., foi bon poeta, mais grande orador, por riba de todo un carácter..., era alma de tertulias, palabra rexa, pintoresca, expresiva. Non ácedo nin irónico. Era home de peito para atacar de frente e para recibir e responder os ataques. Había unha rara elegancia de tribuno na maneira de erguerse para falar en público e deitar as primeiras verbas, mainas, vougas, dubidosas e, ben logo, confiado lume”.